

MĂRTURII ANTROPONIMICE PRIVIND UNELE FUNCȚII DREGĂTOREȘTI

VIORICA RĂILEANU

Institutul de Filologie al Academiei de Științe a Moldovei, Chișinău

Anthroponymic evidences of some high offices

Abstract: An anthroponym, being the definition of a person, is the means in which one is designated. Despite having been made official only in the second half of the nineteenth century, family names show some specific features reflecting social circumstances of remote times. Just a brief analysis of the present-day delexical onomastic word-stock entitles one to state that some family names come from common nouns denoting high offices that appeared in the middle of the fourteenth century, i.e. approximately in the time in which the high offices social system was brought into being. Most of the common names in question fell into disuse or went out of fashion simultaneously with the disappearance of their respective offices, surviving, however, as family names transmitted from generation to generation.

Keywords: anthroponym, family name, onomatology.

Numele de familie reprezintă un tablou extrem de complex: unele sunt frecvente în toată țara, altele sunt singulare și sunt prezente numai în anumite zone sau localități. „De-a lungul istoriei, aceste raporturi se pot schimba: numele migrează odată cu populația din cele mai diverse motive sau sunt supuse unor mutații și primeniri radicale” (Lazia).

Ansamblul antroponimic dintr-o anumită zonă geografică este rezultatul interacțiunii unor factori esențiali: factorul lingvistic, factorul geografic, factorul cultural și cel istorico-social. De cele mai multe ori, pentru a încadra un nume de persoană în sistemul antroponimic al limbii române, analiza lui se face prin prisma unor surse istorice. Din documente luăm cunoștință de numele unei anumite persoane, consemnăm atestarea și vechimea în limbă a acestui nume. Observăm apoi că numele se încadrează într-un microsistem onomastic, că el corespunde unui anumit model antroponimic etc.

Ne propunem, așadar, să reconstituim identitatea antroponimică românească, pornind de la atestarea înalțelor funcții dregătorești, reprezentative cândva pentru structurile administrative din perioada istorică medievală, numită frecvent și societatea feudală.

Primele legi care introduc obligativitatea folosirii numelor de familie sunt *Sobornicescul hrisov* din 1785, emis de Alexandru Mavrocordat, și *Codica civilă a Moldovei* din 1817, act emis de Scarlat Calimachi și cunoscut sub numele de *Codul Calimach*. Prin aceste norme, copilul primește numele de familie al tatălui, iar în cazul în care acesta este necunoscut, numele mamei. De asemenea, se stabilește că soția ia numele de familie al soțului. Primele atestări „instituționalizate” ale acestui sistem sunt puse în evidență odată

cu realizarea primelor recensăminte (catagrafii) ale populației din 1755, 1774, 1808 și 1820 din Moldova.

Domnița Tomescu a studiat recensămintele și ajunge la concluzia că, în Moldova, numele unic (prenumele) era încă funcțional în acea perioadă. Țăranii apar înscrși în documente fără „nume de familie“, doar cu cel de botez, uneori numele apare însoțit de un cuvânt care arată meseria sau ocupația (*Ion, olar*), etnia (*Eni, grecul*), starea socială (*Neculai, sluga*), religia (*Ion, calvin*), iar „în cazul boierilor, numele era urmat de dregătoria deținută la data întocmirii actului” (T. Cărare), dregătoria fiind chiar un apanaj al clasei boierești. Ulterior, prin secolul XVII, a început confuzia între dregătorie și boierie. Denumirile de dregători (*paharnic, stolnic, vornic, vistier*) au devenit sinonime cu termenul de boier.

Despre felul cum s-a născut această clasă privilegiată s-au dus lungi discuții în istoriografia noastră. Părerea noastră, bazată pe contextul istoric, ne face să credem că „termenul *dregător* desemna, în documentele vechi, pe orice persoană care lua parte la administrarea și conducerea statului feudal, iar funcția pe care o ocupa *dregătorul* în treburile publice se numea *dregătorie*” (Burnei 1973: 315). Dregătorii nu aveau leafă, în schimb erau scutiți de dări și răsplățiți cu daruri de către domn.

În Țara Românească, Mircea cel Bătrân (1386–1418) este considerat întemeietorul sistemului administrativ medieval, în documente, în timpul domniei sale, sunt pomenite minim șase și maxim unsprezece dregătorii, iar în Moldova dregătoriile s-au cristalizat în timpul lui Alexandru cel Bun (1400–1432). Majoritatea dintre acestea au ieșit din uz, s-au demodat, odată cu dispariția funcției, dar „s-au salvat ca nume de familie, transmițându-se de la o generație la alta” (Oancă 2002: 191), păstrându-se în onomasticonul românesc.

Inițial au precumpănit dregătoriile cu caracter „*de curte*”, legate de persoana domnilor și a familiilor lor, apoi au apărut și dregătoriile cu caracter „*public*”, posesorul acesteia avea atribuții administrative, judecătorești, militare. Stabilitatea dregătorilor, ca persoane oficiale, era relativă. Bunăoară, în Moldova s-au succedat, de la 1501 la 1600, circa 20 de *logofeți* și 30 de *spătari*, iar în Țara Românească – 41 de *vistieri* doar în perioada 1546–1600, numai Mihai Viteazul (1593–1601) a cooptat în *sfat* 36 de asemenea persoane, Matei Basarab (1632–1654) – 16, Șerban Cantacuzino (1678–1688) – 22, Constantin Brâncoveanu (1688–1714) – 19, iar Matei Ghica (fost domnitor al Munteniei 1752–1753 și al Moldovei 1753–1756) a „creat” 30 de *stolnici*, 20 de *paharnici* și 50 de *serdari*.

Dimitrie Cantemir (1693, 1710–1711) apreciază în operele sale că Moldova avea, până la începutul regimului fanariot, 278 de dregători, dintre care: opt de rangul întâi, membri ai sfatului domnesc (*logofătul, doi vornici, hatmanul, vistierul, postelnicul, spătarul și paharnicul*), 40 de rangul doi, 230 de rang inferior. Conform precizării lui Dan Simionescu, la sfârșitul sec. XVII și începutul sec. XVIII numărul dregătorilor (mari și mici) se apropia de 450 (Oancă 2002: 92).

Deși în Țara Românească și în Moldova, cele 2 sisteme sunt asemănătoare, datorită tradițiilor comune și modelului comun de administrare, avându-i pe *logofăt, vornic și vistier* ca cei mai importanți dregători, totuși în Țara Românească, principalul dregător în ierarhie era *banul*. El conducea armata, administrația și justiția. *Banul* putea pronunța chiar sentința capitală în acest teritoriu supus jurisdicției sale. (<http://dexonline.ro>) În Moldova nu exista *ban*. *Banul* a fost atestat mai târziu, în sec. al XVII-lea, înființat de Constantin Duca, și era dregător domnesc de rang mic. (<http://nodex.litera.ro>) Termenul

ban pare a fi provenit din persanul *ban* „domn”, „stăpân”, adus în Europa de către avari și folosit în Ungaria feudală cu sensul de „guvernator al unei regiuni de graniță”, „guvernator al unui district militar în Ungaria”.

În *Dicționar al numelor de familie românești* a lui Iorgu Iordan, figurează 55 de nume, derivate din *ban*, pe când Margareta El. Dovganiuc stabilește, în cercetarea sa, un număr de cel puțin 182 de antroponime. În Republica Moldova atestăm astăzi, în ordinea descrescătoare a posesorilor numelui, următoarele nume de familie: **Banu** – 611¹, **Banul** – 66, **Bănică** – 14, **Ban** – 3, **Bani** – 2, **Bănuță** – 2.

Afirmarea și consolidarea prerogativelor judecătorești ale domniei și-au găsit expresia în competența *vornicului*, însărcinat cu supravegherea curții, cu conducerea treburilor interne, cumulând cele mai importante atribuții judecătorești în Țara Românească și Moldova (<http://dexonline.ro>). Echivalentele moderne ar fi ministru de interne și ministru al justiției. Termenul *vornic* se găsește atestat pentru prima oară într-un document slav de la sfârșitul sec. al XIV-lea (1389) (D.C. Giurescu 1973: 277). Cuvântul este de origine slavă și pare să fi fost calchiat după titlul înaltului slujitor de la Curtea ungară denumit *palatinus*.

În Moldova, în perioada împărțirii țării între urmașii lui Alexandru cel Bun și permanent din secolul al XVI-lea, au existat doi vornici: *vornicul Țării de Sus* (Nordul Moldovei) și *marele vornic al Țării de Jos* (Sudul Moldovei). Mai târziu, unul dintre sensurile derivate ale cuvântului *vornic*, care a circulat până la începutul secolului al XIX-lea, a denumit pe „primarul unui sat sau al unui târg”. În zilele noastre el a fost înlocuit cu sinonimul *primar*. Un derivat de la *vornic* era acela de *vornicel*, având sens de „judecător prin județe și sate”.

Ca nume de familie atestăm: **Avornic** – 168, **Avornicița** – 28; **Dvornic** – 408, **Dvornicova** – 32, **Dvornicen** – 26, **Dvornicenco** – 26, **Dvorniciuc** – 25, **Dvornicov** – 23; **Vornicescu** – 683, **Vornicov** – 386; **Vornic** – 369, **Vornicova** – 328, **Vornicu** – 139, **Vornicoi** – 131, **Vornices** – 126, **Vornicoglo** – 85, **Vornicean** – 52, **Vorniceanu** – 42, **Vornicesco** – 24.

Gestiunea centrală a veniturilor domniei se afla sub autoritatea *vistierului*, care prin însăși însemnătatea funcției sale ocupa o poziție cheie în conducerea statului: avea în sarcina sa administrarea financiară a țării și a vistieriei statului (<http://dexonline.ro>). Se ocupa de evidența veniturilor și cheltuielilor, de asigurarea cu mijloacele necesare pentru întreținerea curții domnești și a armatei, de conservarea altor bunuri cu valoare deosebită, aparținând instituției centrale. După instaurarea ocupației otomane era responsabil și de plata obligațiilor. Funcția de vistier este atestată în 1389, iar termenul provine din < lat. *vestiarius*.

Vistier nu a dezvoltat sensuri noi, fiind un cuvânt dat uitării, dar s-a păstrat în antroponimie, ca nume de familie: **Visterniceanu** – 114, **Visternicean** – 63, **Vistieru** – 32, **Visterian** – 18.

Atribuții precumpănitor militare le aveau *spătarul* și *hatmanul*. Funcția de *hatman* era specifică doar Moldovei, în secolele XVI – XVII.

Spătarul, pe lângă faptul că purta sabia și buzduganul suveranului la ospete și ceremonii, pe timp de război, în absența voievodului, mai devenea și unul dintre importanții comandanți militari ai oștilor țării, primind calitatea de *mare spătar* (<http://dexonline.ro>).

¹ Cifra reprezintă numărul de purtători ai numelui de familie (inclusiv variantele dialectale și fonetice) din spațiul Republicii Moldova, extrase din baza de date antroponimice.

Termenul *spătar vine din* < grec. *sphatarios* „spada”. Cuvântul nu a dezvoltat sensuri noi, dar se atestă ca nume de familie: **Spătari** – 1696, **Spătaru** – 690, **Spataru** – 468, **Spatar** – 75, **Spatarengu** – 65, **Spatarel** – 56, **Spătărel** – 35, **Spătari** – 14, **Spatarengu** – 21, **Spătar** – 1.

În Moldova, începând din sec. al XVI-lea, Ieremia Movilă a creat, după model polon, funcția de *hatman*, mare dregător moldovean, ca substitut al *portarului*, și este întâlnit doar în grupul de dregători al domnilor din Moldova, aflați sub suzeranitatea Poloniei. Principala atribuție era cea militară, treptat a cumulat și atribuții fiscale. Termenul *hatman* este de proveniență poloneză < *hetman*. D. Scriban îl apropie de cuvântul rusesc *ataman* „căpetenie a cazacilor”. În sec. al XVII-lea este consemnat în documente cu sensul de „conducător sau judecător al unui sat domnesc, însărcinat cu strângerea dărilor”, iar mai târziu el va denumi pe „ajutorul de primar sau de judecător al unei comune”. Ca nume de familie atestăm: **Atamaniuc** – 319, **Ataman** – 248, **Atamanenco** – 233, **Atamanciuc** – 97, **Atamanov** – 13, **Atamanova** – 10; **Gatman** – 642, **Gatmaniuc** – 95; **Hatmanu** – 58, **Hatman** – 43.

Portarul, mare dregător în Moldova medievală, se ocupa de apărarea capitalei țării și a curții domnești, iar în Țara Românească – de constatarea veridicității hotarelor localităților ori ale marilor proprietăți, asigura primirea soliiilor străine venite în oșpeție la domn și la curtea domnească. În Moldova soliiile erau primite de *ușar*, *uș(i)er*. Un rol deosebit în istoria Moldovei l-a avut *portarul de Suceava*, care a fost chiar membru al *Sfatului domnesc*, în timpul lui Ștefan cel Mare (1457–1504), și a ocupat, prin voința domnului, prima poziție politică și administrativă în *sfat*. Antroponimele păstrate confirmă existența acestei funcții: **Portarescu** – 305, **Portaresco** – 212, **Portărescu** – 112, **Portaru** – 84, **Portarescul** – 52.

De reținut este și funcția de *pârcălab*, **deoarece** Ștefan cel Mare a întărit puterea domnească, introducând în *Sfatul domnesc* și pe *pârcălabi*, numiți tot de domn în toate târgurile care aveau cetăți. *Pârcălabii* au denumit inițial o categorie de dregători de provincie, însărcinați cu conducerea unor cetăți sau ținuturi la graniță și îndeplineau atribuții militare și judecătorești. Termenul *pârcălab* este menționat în documentele slave la începutul sec. al XV-lea (1410) și a intrat în limba română prin intermediar maghiar, cu sensul etimologic de „castelan”. Ulterior, când rolul cetăților ca puncte fortificate de apărare decade, *pârcălabul* a îndeplinit funcția de „administrator al satelor boierești și al mănăstirilor”, iar mai târziu pe cea de „primar rural”, ca, în cele din urmă, termenul *pârcălab* să denumească funcția de „perceptor rural”. Ca nume de familie întâlnim: **Pircălabu** – 31, **Pircălab** – 23, **Pircalab** – 12, **Pârcălabu** – 10.

Stolnicul avea în sarcina sa grija meselor domnești, îndeplinind și funcția de șef al bucătarilor, pescarilor și grădinarilor curții (<http://dexonline.ro>), răspundea de aprovizionarea cu alimente, de masa domnului și de servirea acestuia la oșpețe. Uneori gusta mâncărurile pregătite spre a dovedi că nu erau otrăvite. Prima atestare a termenului slav pe teren românesc datează din sec. al XIV-lea (1392). El dispare din vocabularul activ odată cu dispariția dregătoriei respective, dar este păstrat, printr-o serie de sensuri derivate, în unele obiceiuri populare, dar și ca nume de familie: **Stolnic** – 140.

Pitarul, atestat în 1409, se ocupa cu aprovizionarea curții și armatei cu pâine (<http://dexonline.ro>): pregătea pâinea pentru domn și pentru slujitorii săi, inclusiv rația zilnică de pâine pentru ostași. Supraveghea brutăria domnească și pe brutari. În secolul al XVII-lea a devenit membru al *sfatului*. Ca antroponime atestăm: **Pitaru** – 34, **Pitari** – 8.

Comisul apare documentar în 1415. În calitate de dregător, se ocupa, în mod special, de caii și de grajdurile curții domnești (<http://dexonline.ro>), răspundea de mijloacele de transport și de telegari (cai), precum și de aprovizionarea cu furaje, atât în timp de pace, cât și în timpul confruntărilor cu dușmanii. Termenul *comis* a intrat în vocabularul autohton din limba greacă < *komis*. Cel care îndeplinea funcția de „ajutor de *comis* se numea *comișel*” și era o dregătorie, o funcție ca și *comis*. Numele de familie înregistrate sunt: **Conișescu** – 68, **Conișesco** – 29, **Conișevschi** – 25, **Conișevscaia** – 14, **Conișcev** – 10. Formele atestate sunt rusificate, prin palatalizarea lui *n* (Cosniceanu 2004: 63).

Șătrarul (*șetrarul*), mare dregător, care se ocupa de corturile armatei în timp de război (<http://dexonline.ro>). Rolul lui sporește în a doua jumătate a sec. al XVI-lea, când apare în *sfat*. Se atestă numele **Șătrar** – 2.

Serdarul era comandant de oaste, mai ales de călărimie în sec. XVI-XVII (<http://dexonline.ro>). *Serdarul de mazili* era comandantul călărimii alcătuită din boierii mazili. Termenul este de origine turcă < *serdar*. Ca antroponim este atestat: **Serdar** – 2.

Caimacâm, în Evul Mediu, în Țara Românească și în Moldova, era locțiitor al domnitorului, ulterior, din sec. al XVIII-lea (1783), locțiitor al banului Craiovei. Termenul este de origine turcească < *kaymakam* (<http://nodex.litera.ro>). Ca nume de familie apare: **Caimacan** – 205.

De-a lungul Evului Mediu au existat și alte dregătorii civile ori militare (*căminar*, *clucer*, *logofăt*, *medelnicer*, *paharnic*, *postelnic*, *slug(j)er* etc.), dar care nu sunt atestate ca antroponime în Republica Moldova, deși unele dintre ele și-au găsit reflectare în toponimie.

Unul dintre semnele distinctive medievale ale domnului și marilor boieri era *caftanul*: o manta lungă, având mâneci largi, înnobilită cu diferite modele (mai ales orientale), cusute cu fire scumpe, precum și cu pietre prețioase. Pentru a obține dreptul de a purta *caftan* era oportună apartenența la o familie dinastică, ereditară ori acceptul expres al sultanului. Expresia „a vinde caftane” echivalează cu „a vinde funcții dregătorilor” care, pe lângă jurământul de credință, ofereau sume consistente de bani pentru a fi investiți în funcție. A *căftăni*, cu sens învechit, însemna „a numi pe cineva domn sau a-l așeza într-un rang de boierie (ocazie cu care i se dăruia caftanul)” (<http://dexonline.ro>). Numele atestate (**Caftan** – 61, **Caftanat** – 58, **Caftanatii** – 24, **Caftaniuc** – 10) pot fi o dovadă a existenței obiceiurilor unor domnitori de a acorda ranguri, funcții boierești unor negustori, unor mici boieri sau chiar unor persoane străine stabilite în Principate.

În concluzie, precizând caracterul de ipoteză al considerațiilor personale din lucrare, considerații elaborate pe baza coroborării unor date lingvistice, istorice și statistice, subliniem faptul că cercetarea de față s-a dorit a fi un studiu selectiv al antroponimiei, menit a evidenția unele nume de familie, provenite de la nume de dregători, reamintind că nomenclatura dregătorească are un caracter destul de eterogen. În afară de cuvintele de origine slavă *vornic*, *postelnic*, *stolnic*, în terminologia dregătorească din limba română pot fi întâlniți și termeni de origine maghiară (sau intrați în limbă prin filieră maghiară): *aprod*, *ban*, *părcălab*, de origine turcă: *caimacam*, *serdar*, de origine greacă: *comis*, *spătar*. Marea majoritate a acestor termeni au trecut din limba curentă în vocabularul pasiv, iar funcțiile, legate prin sens numai de instituția feudală, au devenit supranume, apoi nume de familie. Numărul mare sau mic al numelor de familie, atestate astăzi, este rezultatul felului cum era receptată în epocă și în comunitatea locală, ocuparea unei astfel de funcții. „Fără îndoială

că purtătorii de azi ai acestor nume de familie nu au idee de atribuțiile care reveneau unui boier de divan. Pentru ei, numele de familie este doar moștenit de la înaintași” (Oancă 2002: 191), constituind azi un bogat material documentar și antroponimic.

Bibliografie

- Agachi, A. 2008. *Țara Moldovei și Țara Românească sub ocupație militară rusă (1806–1812)*. Chișinău: Editura Pontos.
- Burnei, A. 1973. Evoluția semantică a unor nume de demnități în limba română. *Limba română* 4: 315–324.
- Cărare, T. <http://www.informatiabt.com/news/121/ARTICLE/1817/2010-06-08.html> (accesat în 14 februarie 2011).
- Chende-Roman, Gh. 2006. *Dicționar etimologic al localităților din județul Sălaj*. Zalău: Editura Sylvania.
- Cosniceanu, M. 2004. *Nume de familie (din perspectivă istorică)*. Chișinău: Pontos.
- DEX online. <http://dexonline.ro>
- Giurescu, D. C. 1973. *Țara Românească în secolele XIV – XV*. București: Editura științifică.
- Lazia, L. Antroponimie dobrogeană – câteva aspecte. http://www.biblioteca.ct.ro/publicatii_electronice/biblion/biblion_2004/biblion_pg_11.htm (accesat în 17 august 2011)
- NODEX. <http://nodex.litera.ro>
- Oancă, T. 2002. Microsisteme antroponimice. Nume de familie provenite de la nume de funcții publice (I). *Studii și cercetări de onomastică (SCO)* 7: 181–195.
- Oancă, T. 2006. Microsisteme antroponimice. Nume de familie provenite de la nume de funcții publice (II). În *Omagiu Gheorghe Bolocan*. 2006: 328–339. Craiova: Editura Universitaria.
- Sgarcea, V. Editurile Muntenia și Leda. http://www.biblioteca.ct.ro/publicatii_electronice/biblion/biblion_2004/biblion_pg_11.htm (accesat în 17 august 2011).
- Stoicescu, N. 1971. *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova*. București: Editura enciclopedică română.